

NIEUWSBRIEF

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Godfried Kwanten / Nienke Roelants / An Vandenberghé / Luc Vints

Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Versijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Jan De Maeyer / Kapucijnenvoer 46 / B-3000 Leuven

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / +32 (0) 16 32 35 00 **Fax** / +32 (0) 16 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be **Internet** / <http://kadoc.kuleuven.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden. U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/49448 gift KADOC'. Ook daarvoor wordt vanaf 30 euro een fiscaal attest bezorgd.

Cover: binnenzicht van de synagoge van Dresden (1998-2001), naar een ontwerp van het architectenbureau Wandel, Hofer, Lorch + Hirsch.

[© Goethe-Institut, München]

- 4 Vrouwelijke religieuzen wereldwijd
Colloquiumverslag
- 8 Geloof op de been
Processies in Vlaams-Brabant
- 12 Made in Germany
Architectuur + Religie
- 14 Primus inter pares onder de bisschoppelijke colleges
Erfgoed Berthoutinstituut-Klein Seminarie Mechelen

4	8	8
12	12	14

Vrouwelijke religieuzen wereldwijd

Colloquiumverslag

Van 24 tot 27 juni namen KADOC-medewerkster An Vandenberghe en directeur Jan De Maeyer deel aan het internationale colloquium 'Local Cultures/Global Church. Challenge and Mission in the History of Women Religious', ingericht door het Cushwa Center for the Study of American Catholicism van de University of Notre Dame (Indiana, USA). Zij gaven niet alleen elk een lezing, maar legden ook tal van contacten met het oog op toekomstige onderzoeksinitiatieven. Zelden liet een congres zulke paradoxale impressies na. Die indruk neemt niet weg dat het een boeiend colloquium was, waarin tal van interessante thema's voor comparatief onderzoek over de geschiedenis van de vrouwelijke religieuze instituten werden aangesneden.

Het was een colloquium van een goed niveau, met meer dan honderd deelnemers, hoofdzakelijk vrouwelijke religieuzen met een academisch statuut of vrouwelijke junior-onderzoekers; mannen waren danig in de minderheid. Ze discussieerden er naar Angelsaksische traditie op een levendige manier over een brede waaier van interacties tussen het universele kerkinstituut en lokale culturen en van uitdagingen waarmee vrouwelijke religieuzen in contact kwamen.

Vrouwelijke religieuzen en kerkopbouw

Uit de referaten en de talrijke interventies bleek dat de participanten zich uitermate goed bewust waren van de betekenis van de vrouwelijke religieuze instituten voor de opbouw van de rooms-katholieke kerk in de

Verenigde Staten van Amerika en Canada. Zoals in het negentiende-eeuwse Europa hebben zij vooral bijgedragen tot het ontwikkelen van de maatschappelijke werkterreinen van de kerk, zoals onderwijs, gezondheidszorg en niet te vergeten sociale opvanginitiatieven voor onder meer daklozen en mishandelde vrouwen. Dergelijke maatschappelijke initiatieven waren in de liberale Amerikaanse samenleving zeer welkom, onder meer voor de vele Ierse en Italiaanse immigranten. Bovendien leverden de verwezenlijkingen, die door hun kwaliteitsgerichtheid al snel een goede reputatie wisten op te bouwen, de religieuze instituten een goede concurrentiepositie op tegenover de andere denominaties. Ook het feit dat katholieke zusters de verzorgingstaak in militaire hospitalen opnamen, droeg blijkbaar enorm bij tot hun maatschappelijke aanvaarding.

Dat vele van die vrouwelijke religieuze instituten Europese roots bezaten, kwam niet zozeer in de referaten, maar wel in de discussies en de wandelgangsgesprekken aan bod. De KADOC-aanwezigheid wekte trouwens de interesse voor de zgn. Amerikaanse missies op. Toekomstige gemeenschappelijke onderzoeksprojecten zijn voor deze thematiek dan ook niet uit te sluiten. Wat ons opviel was de grote aantrekkingskracht die de Verenigde Staten als missieterrein wereldwijd op de religieuze instituten uitoefenden. Een fascinerende casestudy was die van een Japanse katholieke lekencongregatie die van 1915 tot 1921 absoluut een bijdrage tot de bekering van Los Angeles wilde leveren. Haar missie-ijver liep echter vast door de gebrekkige voorbereiding en het tekort aan inleving in de Amerikaanse zeden en gewoonten.

Interculturaliteit en solidariteit

Met hun voorkeur en inzet voor de kansarmen hadden de vrouwelijke religieuze instituten het in de Verenigde Staten niet onder de markt. Die optie confronteerde hen met de verdrukte Indiaanse volkeren en de gedeporteerde Afrikaanse slaven in de groeiende grootsteden en de zuidelijke plantagestreken. Hun initiatieven voor die minderheden op het vlak van onderwijs en verzorging lokten aanvankelijk negatieve reacties uit bij de goegemeente. Toen de zusters van St. Joseph uit het Franse Le Puy zich omstreeks 1850 het lot van de naar schatting 500.000 tot 600.000 slavenkinderen, verstoken van ook maar enige vorm van opvoeding, aantrokken, werden ze prompt bestempeld als “nigger sisters”. Ook zustercongregaties die bijvoorbeeld in de negentiende eeuw in de wijk Harlem in New York sociale bijstand, kinderopvang en onderwijs wilden organiseren voor de Afrikaanse stedelingen, hadden alle moeite om daarvoor de nodige financiële middelen bij elkaar te schrapen.

Hoewel de religieuze instituten zich in sociaal opzicht erg solidair opstelden, werd op het colloquium aardig gediscussieerd over de houding van de kerk(en) tegenover de slavernij. De deelnemers geraakten er niet echt uit of en in welke mate de regulieren sneller dan de seculieren (zoals de bisschoppen) afstand namen van de slavernij als maatschappelijk en economisch systeem. Toch gaven vele lezingen de indruk dat de religieuze instituten vroeger dan de officiële kerk bereid waren tot een constructieve interactie met andere (minderheids)culturen. Interessant waren een aantal lezingen waarin de moeilijke adaptatie van congregaties van Franse origine aan de Amerikaanse samenleving aan bod kwamen. Vooral de taalkloof bleek voor het problematische aanpassingsproces verantwoordelijk te zijn.

De habijtendiscussie

Een merkwaardig interessepunt, dat alle Europese deelnemers opviel, was de discussie die onder de Amerikaanse collega's over het wel of niet dragen van het religieuze habijt werd gevoerd. Het was een steeds terugkerend thema in vele lezingen. In een liberale samenleving stond en staat het dragen van een habijt gelijk aan het uitdrukken van de eigen religieuze identiteit. Rond het kloosterkleed werden daarom vaak symbolische gevechten gevoerd. In periodes waarin de verhouding tussen de bisschoppen en de religieuze instituten zeer gespannen was, onder meer wanneer het zelfbeschikkingsrecht over onroerend en roerend goed ter discussie stond, groeide de keuze of verandering van het habijt vaak uit tot een hevig, maar symbolisch strijdpunt. Habijten wekten dikwijls ook de aversie op van protestantse of andere religieuze denominaties. Het uitzicht van de religieuze klederdracht speelde blijkbaar ook een rol in de keuze van jonge meisjes met een roeping voor een welbepaalde congregatie. Een van de referenten vergeleek het habijt met een militair uniform: ook militairen ontleenden hun status aan hun uniform.

In een van de interessantste lezingen behandelde een godsdienstsociologe het fenomeen van de nieuwe kleine religieuze vrouwencongregaties die de afgelopen tien jaar op Amerikaanse bodem het licht hebben gezien. Het viel op dat binnen die kleinschalige gemeenschappen juist het habijt een fel discussiepunt was. Hier speelt duidelijk een generatieconflict. De oudere Amerikaanse zusters waren opvallende voorstanders van gewone burgerkledij, die volgens hen bijdroeg tot een betere integratie en aanvaarding van religieuzen in de samenleving. Het habijt vergrootte in hun ogen onnodig de kloof tussen de kerk en de gewone man en vrouw. Een deel van de nieuwe generatie jonge Amerikaanse zusters maakt daarentegen bewust opnieuw de keuze voor het habijt. Ze lijken nood te hebben aan

een traditionele houvast en een herbevestiging van hun religieuze identiteit in een periode waarin de rooms-katholieke kerk in het Westen voor een crisis staat.

Het debat omtrent het habijt wordt vandaag bovendien aangewakkerd door de groeiende contacten tussen vrouwelijke religieuzen uit de Verenigde Staten en Oost-Europa. Decennialang hebben de sovjetregimes er de religieuzen geïsoleerd van de buitenwereld. Pas na de val van het communisme begonnen er in het Westen geleidelijk berichten door te sijpelen over de vele gevangennemingen, uitbuitingen en foltering en over de dwangarbeid op staatsboerderijen en in fabrieken, die de Oost-Europese religieuzen moesten ondergaan. Er werden zelfs zusters als dwangarbeidsters naar de regio van de Zwarte Zee getransporteerd om er een kanaal te graven.

Zeer interessant was een lezing waarin de eerste resultaten van het getuigenissenproject 'Testimonies of Sister Survivors of European Communism' van de Amerikaanse Sisters of Saint-Josef werden voorgesteld. De voorbije tien jaar heeft de congregatie op grote schaal interviews afgenomen van zusters die de religieuze vervolging in de voormalige Oost-bloklanden hebben overleefd. Het project vormde tevens de basis van een internationaal ontmoetingsplatform tussen de Amerikaanse en Oost-Europese zusters. Op die internationale bijeenkomsten stellen de Oost-Europese religieuzen vaak teleurgesteld vast dat hun Amerikaanse medezusters het traditionele habijt veelal hebben omgeruild voor burgerkledij. Voor hen is dat zeer moeilijk te begrijpen. Het dragen van religieuze kledij was immers in het sovjettijdperk verboden. Het habijt is dus in hun ogen een krachtig symbool voor hun herwonnen individuele en religieuze vrijheid.

Versnipperd erfgoed en onderzoek

Naar Vlaamse normen (sensibilisering en registratie door CRKC/FOKAV en bewaargeving op KADOC) geeft de erfgoedsituatie van de religieuze instituten in de Verenigde Staten een wat chaotische en versnipperde indruk. Van een systematische registratie is geen sprake. Wel moet de ACWR (Archivists for Congregations of Women Religious) worden vermeld. Die organisatie levert erg verdienstelijk werk op het vlak van sensibilisatie en professioneel advies inzake ontsluiting en preservatie. Er duiken echter problemen op bij de bewaring van de archieven van opgeheven communityten of van sociale of pastorale initiatieven van individuele religieuzen. Een voorbeeld dat aan bod kwam, handelde over het vernieuwende pastorale werk van zuster Jeannine Gramick S.S.N.D. bij de holebigemeenschap in Baltimore. Meestal komen dergelijke archieven terecht in een van de vele (katholieke) universiteitsarchieven. Een totaalbeeld ontbreekt echter en versnippering komt geregeld voor. Zo kan het gebeuren dat het erfgoed van één congregatie in twee verschillende universiteitsarchieven werd neergelegd, wat voor de onderzoeker in dat immense continent onmiddellijk hoge verplaatsingskosten met zich meebrengt.

Ook het Amerikaanse onderzoek over vrouwelijke religieuzen vertoont enige versnippering en isolement. Hoewel de deelneemsters aan het colloquium ontegensprekelijk lovenswaardig werk leveren, bleven een aantal bijdragen beperkt tot een 'kleine' geschiedenis van de eigen congregatie, zonder de blik comparatief te richten op andere religieuze instituten of zonder hun verhaal op te hangen aan bredere cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen. Opvallend is ook het ontbreken van structurele samenwerking met de mannelijke religieuze instituten.

Zowel wat betreft archiefzorg als historisch onderzoek beschikken de vrouwelijke en mannelijke religieuzen elk over hun eigen afzonderlijke netwerken. Het valt op dat die weinig, maar wel groeiende interactie vertonen met Amerikaanse academische onderzoeksgroepen die zich toeleggen op vrouwen- en genderstudie in ruimere zin.

Traditie en moderniteit

De Europese deelnemers keken het sterkst op van de paradoxen waarmee ze op dit colloquium werden geconfronteerd. Enerzijds weerklonk op het congres soms een zeer strijdvaardige toon, werden aanklachten geformuleerd tegen de kerkelijke hiërarchie, werden verwijzingen gemaakt naar de strijd voor het vrouwelijk priesterschap en werden grensverleggende pastorale initiatieven voor holebi's en kansarmen als bewonderenswaardige voorbeelden opgevoerd. Anderzijds namen vrouwelijke kerkjuristen het op voor de officiële kerkelijke standpunten, startte het colloquium met een liturgische dienst en konden congresparticipanten gebruik maken van een ruim aanbod van gebedsmogelijkheden.

Illustratie: de (Belgische) zusters van O.-L.-Vrouw van Namen in South-Boston, 1863.

Tot die paradoxaliteit droeg tevens de plaats van het gebeuren bij. De campus van de University of Notre Dame gaf een zeer besloten indruk, met zijn eigen politie- en hulpdiensten, de negentiende-eeuwse Lourdesgrot, waar zich kaarsenprocessies voltrokken, de rondwandelende priesterstudenten in toog, het memoriaal voor slachtoffertjes van abortus, een universiteitsrestaurant waar de studenten onder een replica van Da Vinci's *Laatste Avondmaal* zonder schroom baden voor het eten, ... Nodigde de Angelsaksisch geïnspireerde campusaanleg uit tot contemplatie, dan werd die echter tegelijkertijd onderbroken door de overall ronkende airconditioning, de labo's en bibliotheken die tot 22 uur of zelfs middernacht toegankelijk waren, het ingenieus verborgen computer gestuurde sprenkelsysteem dat 's avonds de graspleinen besproeide, zelfs als ze net genoten hadden van enkele fikse regenbuien.

Traditie en moderniteit: die spanning blijkt ook uit het pocketboek dat in de universitaire boekhandel vlot over de toonbank ging: Robert Kaisers *A Church in search of itself*, of de vraag naar de identiteit van de Amerikaanse kerk. Dat die vraag reëel is, bleek ook uit het colloquium.

Jan De Maeyer en An Vandenberghe

Geloof op de been

Processies in Vlaams-Brabant

Jaarlijks trekken op 15 augustus verschillende processies door de straten van Vlaams-Brabant ter ere van het feest van Maria-Hemelvaart. In Oud-Heverlee wordt het miraculeuze beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Steenberg al vier eeuwen rond de vijvers van de Zoete Waters gedragen. In Wever bij Glabbeek ontvangt Onze-Lieve-Vrouw van de Heinkensberg een jaarlijks eerbetoon. Ook in Kortenaken bij Tienen gaat midden augustus een processie uit. Net als van andere volksreligieuze manifestaties verwaagt stilaan de betekenis van die religieuze optochten. Het fenomeen processie is iedereen nog wel bekend, maar het hoe, wat en waarom is weggesijpeld uit het collectieve geheugen. Nochtans doet het verhaal de ronde dat de laatste jaren meer processies worden georganiseerd en dat ze ook meer nieuwsgierigen aantrekken.

Het studie- en publicatieproject 'Processies en omgengingen in Vlaams-Brabant (van 1750 tot heden)' is één van de vier deelprojecten van het erfgoedprogramma 'Diepgang, thema's uit het rijke verleden van Vlaams-Brabant', dat door KADOC wordt uitgevoerd in opdracht van het Provinciebestuur Vlaams-Brabant. De studie beoogt een verkennende analyse van het fenomeen van de processies in die provincie en dat vanuit een multidisciplinair wetenschappelijk oogpunt. Zo wil KADOC het onderzoek over volksreligie verder exploreren en ontwikkelen. We benaderen de processie als een collectief publiek ritueel, een cyclisch sociaal gebeuren waarbij de kerk zich aan de buitenwereld toont en zich manifesteert. Meer concreet betekent dit dat we ons concentreren op processies die zich in de openlucht afspelen en waar meerdere edities van bestaan. Ze zijn of waren met het leven van

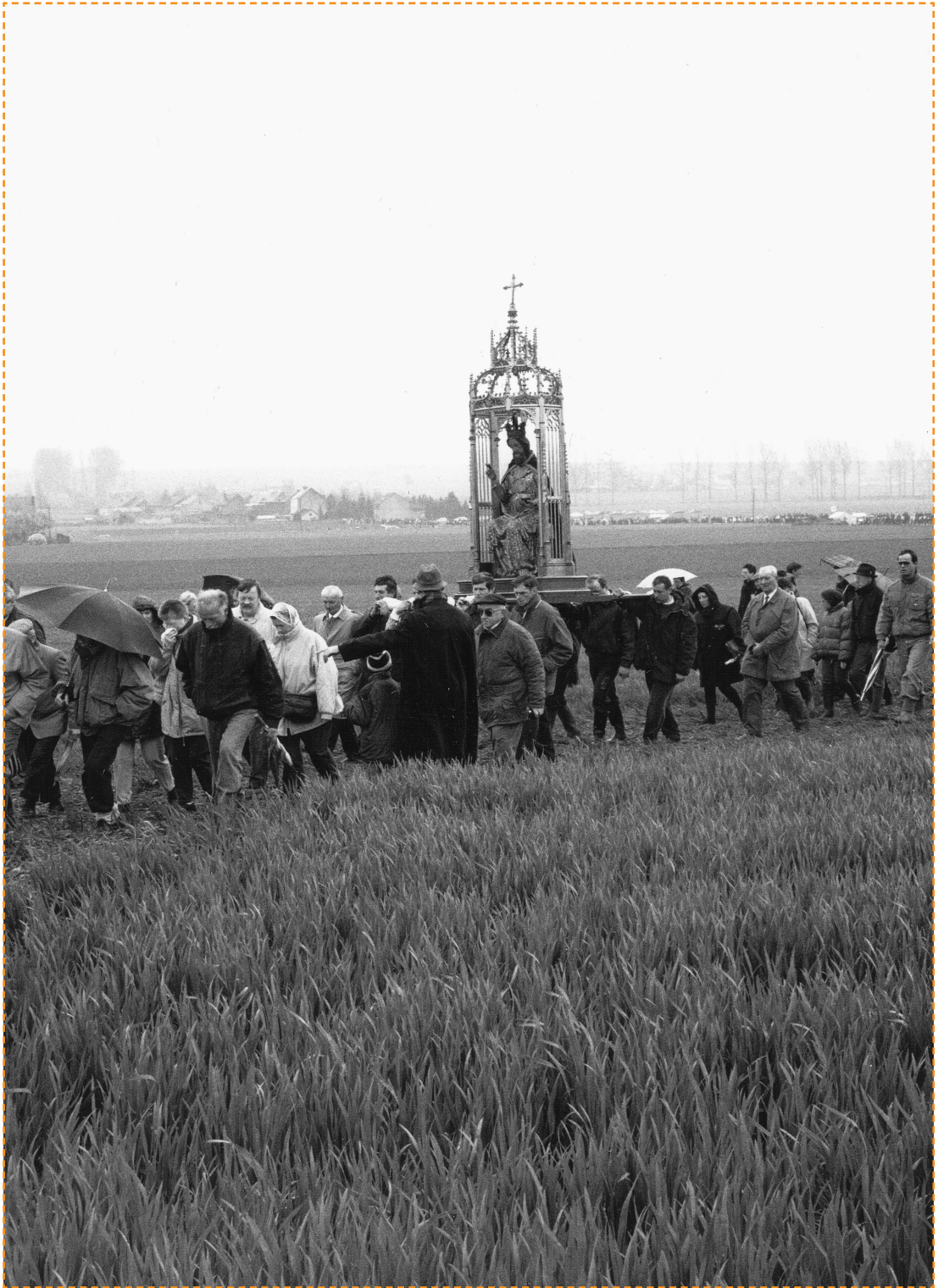
een bepaalde parochie vergroeid.

Vaak construeert een dergelijke processie mee de identiteit van een dorp of stad. Ze fungeert als een uithangbord. Wie associeert bijvoorbeeld Scherpenheuvel niet met zijn bedevaartsoord en de jaarlijkse kaarsenprocessie? Ook de stad Halle is onlosmakelijk verbonden met de processie ter ere van haar Zwarte Madonna.

Vraag- en doelstelling

Het onderzoek wil de evolutie nagaan van het processiegebeuren in Vlaams-Brabant. Waar, wanneer en in welke context zijn die manifestaties gegroeid? Welke legende gaat aan hun ontstaan vooraf? Was de hele parochiegemeenschap betrokken bij de processie? Mocht iedereen deelnemen, of waren de straten die dag voor bepaalde sociale groepen, zoals bedelaars en prostituees, verboden terrein? Waar liggen de pieken en dalen van de populariteit van processies en welke verklaringen zijn daarvoor voorhanden? Hoe stonden de kerkelijke en wereldlijke overheden tegenover die vaak uitbundige volksdevotionele bedrijvigheid? Meer actueel is de vraag waarom in bepaalde streken processies nagevoel uitgestorven zijn en ze in andere dan weer opbloeien. Heeft dat te maken met een aloude traditie, een springlevende geloofsgemeenschap en/of een sterk gemeenschapsgevoel? Of spelen bepaalde belangengroepen met al dan niet ideologische of commerciële motieven daarin een rol? Lopen de bestaande processies op hun laatste benen of hebben ze een mooie toekomst voor de boeg? En vooral, waar ligt die toekomst dan: onder de eigen

Illustratie: de processie van Hakendover in 1994.
[© Ellen Kok]

kerktoren of in een erfgoedgids? Het verkennend onderzoek zal uitmonden in een eerste bescheiden publicatie. Het eerste deel van die uitgave, voorzien in het najaar van 2008, biedt een geschiedkundige schets van het fenomeen processies in Vlaams-Brabant vanaf 1750 tot nu.

Een grote historische verscheidenheid

Waar de processie in onze streken vandaag bijna uitsluitend op hoogdagen nog een rol speelt, was ze de voorbije eeuwen een alomtegenwoordig ritueel in de katholieke praktijk. Vanzelfsprekend blijken de geschiedenis en evolutie van die religieuze optochten nauw verweven met de lokale politieke, culturele, sociale en economische context. Naargelang tijd en plaats kennen de processies een heel andere opzet. Een triomferende Spaanse

generaal die na een belangrijke veldslag tegen de geuzen in Lubbeek een kapel laat bouwen in de zestiende eeuw, een verheugde pastoor in Bellingen die een honderdtal jaar na de Franse periode de relieken terugvindt van de plaatselijke patroonheilige Drogo, de pest- en boeteprocessies: het zijn allemaal kleine elementen die samen het grote verhaal van de processie in Vlaams-Brabant kunnen vertellen.

Meer dan eens, bijvoorbeeld in de late negentiende eeuw, vormden processies het toneel van de bikkkelharde strijd tussen liberalen en katholieken. Maar bovenal staat een processie voor een samenkomen van de lokale gemeenschap, een sociaal gebeuren bij uitstek. Zo was de jaarlijkse patroonsprocessie in iedere parochie het startschot voor de plaatselijke kermis.

Illustratie: enkele kinderen wachten op het vertrek van de kaarsenprocessie in Scherpenheuvel, 1994.

[© Ellen Kok]

De foorkramen en danstenten ontvingen de processiegangers met open armen en vice versa. Meerdere pastoors hebben hun tanden stukgebeten op het jolijt en plezier waarmee hun parochianen de religieuze optochten beklonken.

De processie behoorde tot de wereld van het feest en de ontlading, maar maakte evenzeer deel uit van het alledaagse geloofsleven. Ze is een typevoorbeeld van instrumentele religiositeit in de ruime zin. De processiegangers trokken bijvoorbeeld met het heiligenbeeld en het kruis door de velden om een goede oogst af te smeken of een epidemie te bezweren, maar ook om een nieuwe bisschop bij zijn intrede te huldigen. De enorme variatie aan types, functies en vormen van processies onthult de vertrouwdeheid van de parochiegemeenschap met dat ritueel. Om enigszins vat te krijgen op dat brede veld, geven we de lezer een typologie mee, die aangevuld wordt met hedendaagse voorbeelden.

Inventaris en casestudy's

De historische vanzelfsprekende alomtegenwoordigheid van processies is ondertussen verdwenen. Waarom? De secularisering en individualisering van de samenleving en de opkomst van de medische wetenschap zijn slechts enkele verklaringen. Betekent dit dat de functies die de processie vervulde, nu door andere activiteiten of fenomenen worden vervuld? Vaak horen we dat Vlaams-Brabant, op de spectaculaire paardenprocessie in Hakendover bij Tienen na, geen grote processies meer kent. Dat is zeker niet het geval. Maandelijks maken honderden mannen, vrouwen en kinderen zich op om in processie door de straten van Vlaams-Brabant te trekken. Ten behoeve van het onderzoek wordt een inventaris opgesteld van die (nog) bestaande manifestaties: de teller staat vandaag op zeventig. Minder bekende voorbeelden zijn de kruisprocessies in Bertem en Bierbeek, de

maandelijkse sacramentsprocessie in Teralfene bij Affligem, de palmprocessie in Hoegaarden, de Sint-Gertrudisprocessie in Machelen, de Sint-Hubertusprocessies in Elewijt bij Zemst en Tervuren, de kaarskensprocessie in Sint-Laureins-Berchem bij Sint-Pieters-Leeuw, de tractorprocessie in Linter en de rozenkransprocessie in Zoutleeuw.

Ten slotte ambieert het studieproject enkele hedendaagse processies aan een detailonderzoek te onderwerpen. We zoeken naar hun ontstaanslegende, de betrokken heilige, de drijvende en dragende krachten, hun plaats in het verenigingsleven, hun betekenis voor de lokale economie (denk aan rommelmarkten, drankstandjes, ...), kortom, hoe worden processies anno 2007 beleefd? De gevalsstudies betreffen niet zozeer de grote en bekende optochten in Vlaams-Brabant, maar wel een reeks processies die in historisch perspectief en binnen de typologie als representatief kunnen worden bestempeld. Om hun verhaal te reconstrueren, wordt een brede waaier aan bronnenmateriaal aangewend: niet alleen publicaties, maar ook interviews, foto's en ander documentatiemateriaal leren ons wat achter de feiten schuilt.

De publicatie van dit kortlopende project wordt verwacht in het najaar van 2008. Een belangrijke component zijn eveneens de publieksactiviteiten die worden georganiseerd. Om het grote publiek te sensibiliseren omtrent de processies als levend immaterieel erfgoed, die een eeuwenoude traditie omsluiten, worden diverse activiteiten voorbereid. We houden u op de hoogte.

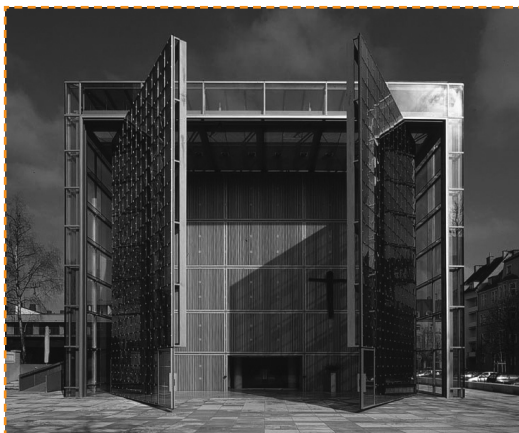
Indien u over informatie of documentatie beschikt in verband met processies in de provincie Vlaams-Brabant, is die altijd welkom op de onderzoeksafdeling van KADOC nienke.roelants@kadoc.kuleuven.be.

Nienke Roelants

Made in Germany Architectuur + Religie

In Duitsland zijn er heel wat voorbeelden van recente religieuze architectuur. Het prestigieuze Duitse Goethe-Institut presenteert in de reizende tentoonstelling *Made in Germany. Architectuur + Religie* negen projecten die rond 2000 werden gerealiseerd. Vanaf 4 september tot 20 oktober staat ze opgesteld in de KADOC-kapel, een Belgische primeur. Negen zuilen met evenveel maquettes en vele foto's en teksten (in het Duits en Engels) geven mooi aan hoe religie en hedendaagse architectuur elkaar kunnen vinden.

Architectuur en religie lijken vandaag weinig gemeen te hebben. De bouw van kerken, kloosters en kapellen is in Vlaanderen al jaren stilgevallen. Secularisering en ontkerkelijking hebben hun sloopwerk verricht. Herbestemming is nu aan de orde. Toch zijn er uitzonderingen. In het psychiatrisch centrum Sint-Norbertus in Duffel bijvoorbeeld bedacht en realiseerde kunstenaar Thierry De Cordier onlangs de "Kapel van het niets", een zwarte doos die onder meer verwijst naar de Kaaba in Mekka en het 'zwarte vierkant' van Malevitsj. Voor de trappisten van Westvleteren ontwerpt Bob van Reeth een nieuwe abdij.

In Duitsland is er blijkbaar meer continuïteit geweest. De heropbouw na de Tweede Wereldoorlog - sommige steden waren haast volledig platgebombardeerd - bood de kerkenbouw, zowel aan evangelische als aan katholieke zijde, enorme kansen. Daarbij werd stilistisch en inzake materiaalkeuze (beton) veelal naar vernieuwing gestreefd.

Le Corbusier was nooit veraf. Allicht speelt daarbij ook mee dat de kerken in Duitsland door de kerkbelasting of *Kirchensteuer* meester zijn van hun eigen infrastructuur (en niet, zoals bij ons, de kerkfabrieken). In de jaren 1960 en 1970 verschoof de focus naar de bouw van multifunctionele gemeenschapscentra, maar zagen ook nieuwe kerken - denk aan Gottfried Böhms betonnen kathedraal in Neviges - het licht. Ondanks (of dankzij) de dalende kerkelijkheid was er in de jaren 1990 een terugkeer naar louter, maar 'intiemere', sacrale ruimten. Die trend zet zich door, ook in de joodse gemeenschappen (zie de cover).

De tentoonstelling *Made in Germany. Architectuur + Religie* laat die recente ontwikkelingen zien. De Heilig-Hartkerk in München-Neuhausen (1996-2000) lijkt een glazen doos, gebouwd door het atelier Allmann, Sattler en

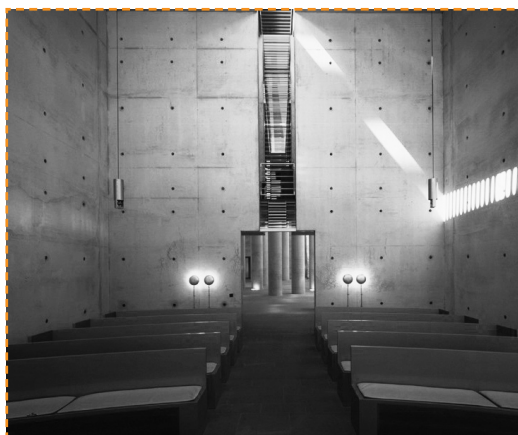
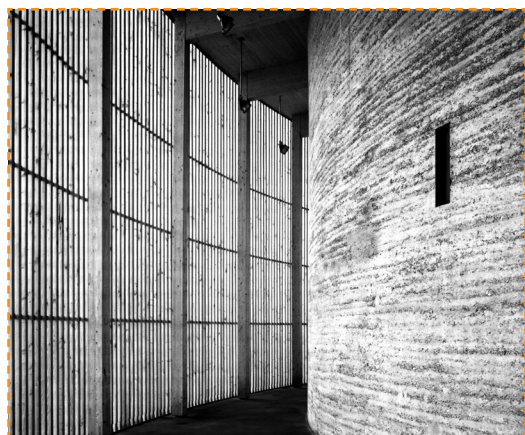
Wappner. In Keulen-Vingst tekende Paul Böhm, zoon van, voor de Sint-Theodoruskerk (1999-2001), een betonnen cilinder. Het Christus-Paviljoen, gebouwd voor Expo 2000 in Hannover, vond een nieuwe bestemming bij de jonge oecumenische gemeenschap in Volkenroda (Thüringen). Het gebouw van de architecten von Gerkan, Marg & Partner straalt contemplatie uit. Suzanne Gross ontwierp de Maria Magdalenakerk in Freiburg im Breisgau (2002-2004). Die betonnen monoliet, niet als kerk herkenbaar, heeft een eigenaardige, onregelmatige vorm en biedt onderdak aan zowel de katholieke als de protestantse geloofsgemeenschap. Het Huis van Stilte in Meschede (1999-2001) is dan weer het gastenverblijf van de benedictijnerabdij van Königsmünster. Peter Kulka tekende voor die minimalistische architectuur. Voor het kerkhof van München-Riem ontwierpen Andreas Meck en Stephan Köppel een langgerekte 'afscheidshal' (1999-2000) van een haast monastieke gestrengheid. De evangelische Verzoeningskapel (1996-2000) van Rudolf Reitermann en Peter Sassenroth staat in het vroegere Oost-Duitse niemandsland aan de Berlijnse Muur. Een houten verticale lattenstructuur vormt als het ware een beschermende kruisgang rond de lemen constructie. Daarin zijn brokstukken verwerkt van de neogotische kerk die in 1985 op bevel van het Oost-Duitse bestuur werd afgebroken om de grens beter te kunnen bewaken. Nog in Berlijn (Treprow)

bouwden Axel Schultes en Charlotte Frank het Crematorium Baumschulenweg (1992-1998), een betonnen kubus met centraal een woud van hoge zuilen rond een waterbekken. In Dresden ten slotte tekende het architectenbureau Wandel, Hoefer, Lorch + Hirsch een nieuwe synagoge en joods gemeenschapscentrum (1998-2001) ter vervanging van de in 1938 vernielde synagoge van Gottfried Semper uit 1840. Het maakte er geen reconstructie van, maar ontwierp twee eigentijdse volumes uit betonblokken.

Made in Germany. Architectuur + Religie is een inspirerende tentoonstelling. De gepresenteerde religieuze architectuur is voor alle geïnteresseerden een openbaring, zowel voor diegenen die met religie en zingeving bezig zijn als voor (kunst)historici en architecten. De tentoonstelling is van 4 september tot 20 oktober gratis toegankelijk, van maandag tot vrijdag van 9 tot 17 uur en op zaterdag van 9 tot 12.30 uur. Ze is uitzonderlijk gesloten op 7 en 8 september. De bescheiden, maar mooi uitgegeven tweetalige (Duits en Engels) catalogus kost 7 euro.

Luc Vints

Illustraties v.l.n.r.: de Heilig-Hartkerk in München, het Huis van Stilte in Meschede, de Verzoeningskapel en het Crematorium Baumschulenweg, beide in Berlijn. [© Goethe-Institut, München]

Primus inter pares onder de bisschoppelijke colleges

Erfgoed Berthoutinstituut- Klein Seminarie Mechelen

Bij zijn prospectie naar archieven hanteert KADOC de stelregel dat archieven het best in de nabijheid van hun vormer (een persoon of organisatie) worden bewaard en gevaloriseerd. Het centrum wil niet koste wat het kost alle archieven in Leuven centraliseren. Wel dienen een aantal voorwaarden absoluut te zijn vervuld voor bewaring ter plaatse. Zo moet het archief in goede materiële omstandigheden kunnen worden geconservéerd en behoorlijk ontsloten en toegankelijk zijn. Er moeten ook garanties bestaan voor raadpleging en - wat vaak het moeilijkst te realiseren is - een continu beheer. De praktijk wijst uit dat aan die voorwaarden zelden wordt voldaan. Het Berthoutinstituut-Klein Seminarie in Mechelen slaagde daar wel in. Zijn archief werd de afgelopen jaren door oud-leerling en oud-leraar Michel Geerts op professionele wijze ontsloten.

Aartsbisschop François-Antoine de Méan richtte in 1829 in Mechelen een 'Eerste Afdeling van het Aartsbischoppelijk Seminarie' op. Naast een humanioraopleiding omvatte die instelling - aangeduid met de populaire benaming 'kleinseminarie' - een afdeling Wijsbegeerte van twee jaar die de aanloop vormde tot de opleiding Theologie in het (groot)seminarie aan de Mechelse Merodestraat. De nieuwe instelling kreeg een onderkomen in het Hof van Hoogstraten en het Hof van Coloma in de driehoek Bleekstraat-Voochtstraat-Zandpoortvest.

Een eerbiedwaardige instelling

Onder superior J.B. Van Hemel (1835-1854) groeide het kleinseminarie uit tot een bloeiend en toonaangevend onderwijsinstituut met uitsluitend internen. Hij tekende niet alleen een onderwijs- en opvoedingsproject uit dat ruim een eeuw standhield, maar richtte ook twee onderafdelingen op. In 1836 startte hij met een voorbereidende afdeling, het Pensionnat du Bruel voor min-twaalfjarigen. Twee jaar later stichtte hij het Institut de Commerce et d'Industrie Saint-Louis de Gonzaga. Die handelsonderwijsinstelling richtte zich tot de zonen van een nieuwe elite van vermogende industriëlen en werd als het ware een technisch-economische afdeling van het kleinseminarie. In 1858 zou dat Institut Saint-Louis naar Brussel worden overgeheveld; veel later zou zich daaruit een Nederlandstalige vleugel ontwikkelen, de huidige EHSAL.

Kardinaal Van Roey bracht in 1935 de afdeling Wijsbegeerte over naar het nieuwe Sint-Jozefseminarie, gelegen in Sint-Katelijne-Waver. Vanaf 1965 kreeg het kleinseminarie een plaats in het overkoepelende Sint-Romboutsinstituut. Ook het Sint-Romboutscollege, de Katholieke Normaalschool en de Vrije Middelbare School maakten er deel van uit. Normalschool en middelbare school verhuisden ten gevolge van die operatie naar een nieuwbouw binnen de muren van het kleinseminarie, waar ze voortaan de (niet-officiële) naam Berthoutinstituut aannamen. In 1971 werd het Sint-Romboutsinstituut - een halfslachtige fusieoperatie - ontmanteld en herwonnen de vier participanten hun zelfstandigheid. In 1988

kwam het toch tot een fusie tussen het kleinseminarie en het Berthoutinstituut onder de benaming Berthoutinstituut-Klein Seminarie, informeel aangeduid met 'Bim-Sem'.

Het Mechelse kleinseminarie was tijdens heel zijn geschiedenis een prominente instelling in het katholieke onderwijslandschap. Dat dankte die kweekschool voor toekomstige priesters onder andere aan de kwaliteit van haar lerarenkorps, dat zowel in de afdeling Filosofie als in de humaniora doceerde. In de ogen van de hoogste kerkelijke overheid vervulde het kleinseminarie een voorbeeldfunctie op pedagogisch-didactisch vlak voor het bisschoppelijk humanioraonderwijs. Opvallend zijn ook de talrijke uitingen van Vlaamsgezindheid binnen de schoolmuren. Verscheidene leraren en studenten waren uitgesproken flamingant. De instelling vormde een voedingsbodem voor een Vlaamse studentenbeweging.

Illustratie: wervingsaffiche voor het Mechelse kleinseminarie.

Archief en onderzoek

Het archief van het kleinseminarie werd zorgvuldig opgebouwd en gekoesterd in het 'kantoor' van de opeenvolgende superiors, gelegen in het Hof van Coloma. Pas de afgelopen decennia, na het vertrek van de directeur uit de superiorvertrekken, werd het ernstig bedreigd en grondig verstoord door interne verhuizingen en onzorgvuldige raadpleging. Afgaande op bewaard gebleven inventarissen verdwenen grote delen van het archief. In 2003 nam een Stuurgroep Patrimonium het initiatief om het archief op wetenschappelijke wijze te ontsluiten. Dat gebeurde door oud-leraar Geschiedenis Michel Geerts onder begeleiding van KADOC. Het eindproduct, een klassieke archiefinventaris, is in november 2007 beschikbaar.

Het archief van het kleinseminarie gaat terug tot de oprichting en biedt gevarieerde onderzoeksmogelijkheden. Centraal thema is de wijze waarop de kerkelijke overheid reageerde op een niet altijd even welwillend onderwijsbeleid van de overheid. De evolutie van bestuur, structuren, financiële middelen en materieel beheer kan mooi in kaart worden gebracht. Dat geldt eveneens voor het onderwijsaanbod, voor pedagogisch-didactische thema's en voor het door de schoolverantwoordelijken gehanteerde onderwijs-, mensen priesterbeeld. Ze kunnen worden bestudeerd aan de hand van schoolreglementen, dagordes, programma's, lesroosters, examens en leerlingenwerken.

Misschien vormt de studie van het internaatsleven wel het meest boeiende onderzoeksthema. Het kleinseminarie was een gesloten, bijna autarkische leefgemeenschap, gekenmerkt door een strak tuchtstelsel, een uitgesproken religieus klimaat, diverse culturele en Vlaamse initiatieven en (streng begeleide) ontspanningsmogelijkheden (sport, muziek, toneel, studentenleven). Dat stelsel bleef ruim anderhalve eeuw overeind; daarvan kan

DE GROTE TROM

FAMILIEBLAD VAN HET KLEIN SEMINARIE TE MECHELEN — JAARGANG 1951-1952 — Nr. I

„Zoek niet naar een rijk, waar alles volmaakt is.
Zoek naar een rijk, waar bezieling heerst en ijver”
Antoine de Saint Exupéry

nog steeds een generatie oud-studenten getuigen. Het archief bevat ten slotte ook rijk biografisch materiaal over leerkrachten en studenten. De administratieve stukken, onder andere inschrijvingsregisters en palmaressen, laten perfect toe om hun afkomst (sociaal, geografisch) en profiel in kaart te brengen. De lijst van bekende afgestudeerden van de school oogt overigens indrukwekkend. Ze begint met figuren als de oprichter van het Davidsfonds Jan-Baptist David en de stichter van de scheutisten, Theofiel Verbist. Ze bevat ook namen als Jozef Cardijn, Emiel van Dievoet (professor Rechten aan de K.U.Leuven en minister), Paul De Naeyer (oprichter van het Leuvense 'sportkot') en Alfred Daelemans (boegbeeld van de 'Guimardstraat'). Ze eindigt onder meer met 'ex-slimste mens van Vlaanderen' Bert Kruismans en Vlaams minister Inge Vervotte.

alle praktische informatie op www.bimsem.be (rubriek 'geschiedenis/archiefinventaris'). Er is overigens niet alleen het archief; ook een 'archiefbibliotheek' werd gecatalogiseerd, materieel verzorgd en opengesteld. De collectie werd door de superiors verzameld en heeft meestal wel een band met hun werk, hun instelling en/of Mechelen. Daarnaast zijn er nog concrete plannen voor de uitbouw van een 'schoolmuseum'. Een rijke audiovisuele collectie moet de kern vormen van een opstelling die onder meer zal terechtkomen in de goed bewaard gebleven slaapzalen, met authentieke 'chambrettes' van het internaat. Met hun archief, bibliotheek en museum realiseren de verantwoordelijken van het Berthoutinstituut-Klein Seminarie met beperkte middelen een modern en integraal erfgoedproject, een model dat navolging verdient in andere onderwijsinstellingen.

Godfried Kwanten

Een voorbeeld van een integraal erfgoedproject

Na zijn ontsluiting krijgt het archief van het kleinseminarie een tweede leven in een recent ingerichte archiefruimte in het Hof van Coloma. Zorgvuldig verpakt en opgesteld komt het terug 'thuis' in dat historische pand, waar het wacht op geïnteresseerde onderzoekers. Die vinden binnenkort alvast

Illustratie: De grote trom, het blad voor ouders en oud-leerlingen van het kleinseminarie van Mechelen en uitnodiging voor de prijsuitdeling van 1951.

